

BALÁS KONRÁD ÉS EMLÉKIRATA

HATÁRVIDÉK 1762–1918

BALÁS KONRÁD ÉS EMLÉKIRATA

Balás Konrád 1806-ban született a gyergyószéki Csomafalván. Apja Balás Károly (1826-tól nemes) székely határőr kapitány. Az áruló Balás Manó (Emánuel) őrnagy testvére. 1821-től szolgált a császári királyi hadseregben. Kezdetben hadfi a 4. gyalogezrednél, majd fokozatosan emelkedve a ranglétrán, 1845-től a 15. (2. székely) határőrezredben őrnagy. Ilyen minőségben lett akaratlanul is a forradalmi események résztvevője.

Emlékiratában, mely a kolozsvári Egyetemi Könyvtár kéziratárában található, a szerző, valószínű közvetlenül a szabadságharc bukása után, talán éppen azért, hogy magát igazolja, a forradalommal és szabadságharcokkal kapcsolatos élményeit németül írta le.

Az emlékirat három egységből áll. Első részében, mely egyébként töredékesen maradt ránk – a mondat közepén, egy esemény elmesélése közepette szakad meg –, a háromszéki forradalmi mozgalmakat tárgyalja. Mint ismeretes, a forradalom kitörése következtében a Nagyszebenben székelő General Commando igyekezett gyengíteni a székely határőrséget, ezért titokban el kívánta szállítani a raktáron levő fegyverkészletet. Ez a fegyverszállítás azonban hamarosan kiderült, és általános felháborodást keltett Háromszéken. A fegyverek Uzonba érkezésekor az összegyűlt székely katonaság és a köznép, illetve Gál Dániel¹ és Németh László országgyűlési követek követelésére a fegyvereket végül Sepsiszentgyörgyre szállították a székházba. A General Commando ugyanakkor az erdélyi parasztmozgalmak megfékezésére igénybe is kívánta venni a székely határőrséget. Ennek érdekében a háromszéki határőrség négy zászlóalját Nagyszebenbe és Szászsebesre rendelték, mely haderő 1848 májusában el is indult. E haderő egyik parancsnoka Balás Konrád volt. Június 2-án az Alsó-Fehér megyei Mihálcfalván a földfoglaló román parasztok megtámadták az alakulatát. A néhány halálos áldozattal járó összecsapás egyik kiváltó oka lett a román–magyar ellentétek kiéleződésének.

Az emlékirat második részében Balás a székely katonaság segítségül hívását és a délvidéki hadjáratot, majd alakulatának a Dunántúlra vezénylését írta le, egészen addig, míg őt a hadügyminsztériumban alkalmazták. Ekkor megvált az alakulatától.

A Délvidéken kirobbanó szerb felkelés 1848 nyarán egyre nagyobb méreteket öltött. A szerbek ellen a rend helyreállítása érdekében a magyar kormány katonaságot küldött, és a székely határőrség egy részét is a Délvidékre vezényelte. Ezt megelőzően, hogy a székelyeket a hadjárat ügye mellé állítsák, a magyar kormány küldöttséget menesztett a Székelyföldre. A küldöttség tagjai, Gál Sándor, Klapka György és Hajnik Károly igyekeznek megfelelni a feladatnak. Mindenhol lelkesedéssel fogadták őket, és július-augusztus folyamán több székely gyalogos és huszár alakulat indult a Délvidékre.

Emellett a már korábban Erdély más vidékeire kirendelt székely alakulatok is kiindultak, többek közt a Balás Konrád zászlóalja is. Az utóbbiak Balás vezetésével július 19-én

¹ Mivel a nevekre vonatkozó életrajzi adatok a dolgozatot követő, Balás Konrád: *Feljegyzések a 2. Székely Határőr Gyalogezred 1. zászlóaljának 1848-as kivonulása eseményeiről* lábjegyzeteiben megtalálhatóak, eltekintettünk az adnotálásuktól.

indultak el Nagyenyedről, és augusztus 5-én érkeztek meg Óbecsére. Augusztus-szeptember folyamán Balás alakulata részt vett a szerbek elleni küzdelmekben, majd szeptember végétől Jelačić csapatai ellen harcoltak. Október 17-től Balás Konrádot honvéd alezredessé léptették elő, október 20-án pedig a honvédelmi miniszter évi 2500 forint fizetéssel, október 1-i hatállyal a Honvédelmi Minisztérium miniszteri tanácsosává nevezte ki. Zászlóalját, melyet Jelačić ellen vezényeltek a Dunántúlra, még Dunaföldvárig elvezette, de itt elvált tőlük és a fővárosba utazott, hogy átvehesse a minisztériumi hivatalát. Tisztségét decemberig töltötte be. Nem követte a kormányt Debrecenbe, hanem 1849. január elején jelentkezett a fővárosba bevonuló császáriaknál.

Az emlékirat harmadik egysége két, 1850. január 17-én keltezett folyamodványt tartalmaz. Mind a kettővel a császári hivatalosságokhoz fordult, és a szabadságharc idején elszenvedett anyagi természetű veszteségeiért igényelt kárpótlást.

Folyamodványából kiderül, hogy a kézdívasárhelyi lakásán maradt vagyonát a háromszékiek mint árulóét 1849 májusában elárverezték. Ezért követelt jóvátételt.

A császári hadbíróóság Balás Konrádot 1850. március 31-én mentette fel, és vette vissza a hadseregbe. Galíciában, Przemyslben szekerészkarri őrnagyként egészen az 1855. február 27-én bekövetkezett haláláig szolgált.

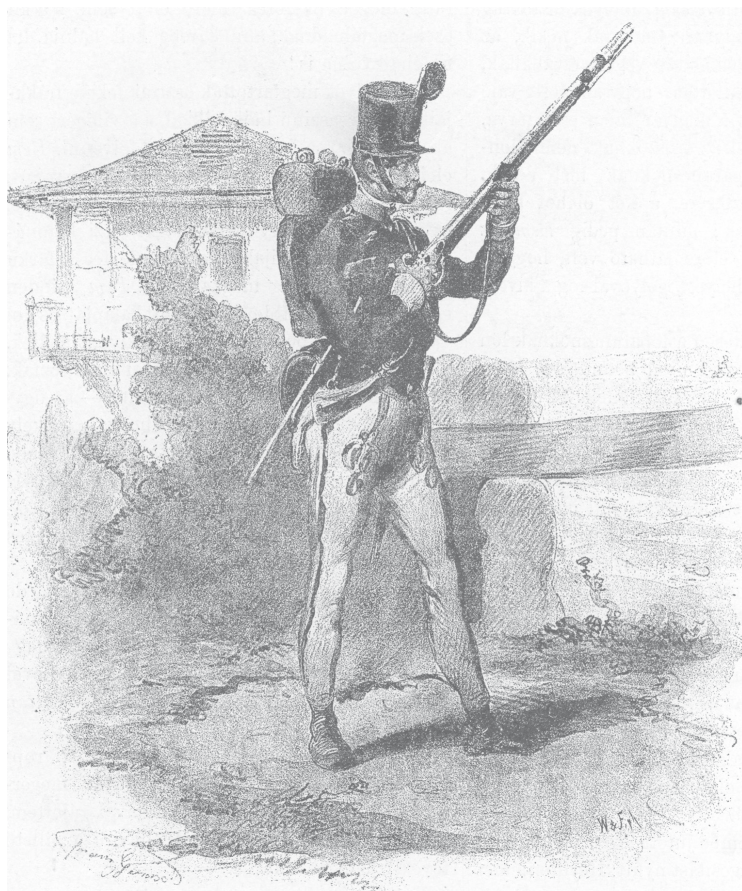
Balás Konrád emlékiratában mindvégig feltétlen császárhűségről tett tanúbizonyságot. Határozottan elítélte már a háromszéki forradalmi események kezdeteit is. Megvetéssel írt az olyan forradalmi vezéregyéniségekről, mit például Gál Dániel és Németh László, illetve Petőfi *Nemzeti dalát* gyalázatos szabadságdalnak nevezte. Alakulatában a rend és a fegyelem fenntartására igyekezett, ami nehezen sikerült, hisz a székely katonaság körében egyre gyakrabban emlegették az 1764-es erőszakos határőrszervezést, és követelték a határőrség megszüntetését. Végül sikerült végrehajtania a General Commando parancsát, és alakulatával kivonult az erdélyi parasztmozgalmak megfékezésére. Később alakulatát a délvidéki szerb felkelők ellen vezényelték. Nagyenyedről indult ki a zászlóalj, és kerülő úton, Kolozsvár, Bánffyhunyad, Nagyvárad, Gyula, Orosháza, Szeged útvonalon vonultak rendeltetési helyükre. Útközben a bevonuló katonaságot Kolozsváron és Nagyváradon a városi előljáróság nagy lelkesedéssel fogadta. Nagyváradon rá akarták bírni, hogy zászlóaljja a császári zászló helyett fogadja el a felajánlott magyar zászlót, de ettől ő, arra hivatkozva, hogy zászlóaljja a császári zászlóra esküdt fel, határozottan elzárkózott.

Szegedről a zászlóaljával az óbecsei táborba érkezett, és közel két hónapig részt vettek a délvidéki szerb felkelők elleni hadműveletekben. Innen a zászlóaljja a hadügyminiszter Jelačić csapatai ellen, a Dunántúlra vezényelte. Balást a magyar hadügyminisztériumba nevezték ki, rövidesen megvált zászlóaljjától, és Pesten elfoglalta a hivatalát.

Közben a magyar kormány és a császár között egyre nagyobb lett a szakadék, Balás pedig arra a meggyőződésre jutott, hogy a magyar kormány tevékenysége, így az övé is törvénytelen. Egyre inkább foglalkoztatta az a kérdés, hogy elhagyja hivatalát, és valamilyen ürüggyel felfüggeszti a tevékenységét. A császári tisztek többségénél jelentkező lelkiismereti válság őt is gyötörte. Ezért az első adandó alkalommal, nevezetesen a főváros császáriak általi elfoglalásakor nem követte a magyar kormányt Debrecenbe, hanem nagyon sok tiszttársához hasonlóan a császáriaknál jelentkezett.

Balás Konrád emlékirata, bár a magyar forradalomról és szabadságharcról ellenségesen vélekedik, sok értékes adalékkal és részlettel szolgál a forradalom háromszéki eseményeihez, valamint a délvidéki hadjáratához. Az emlékiratban nagyszerűen kirajzolódik a cs. kir. tisztek fokozódó lelkiismereti válsága, amely akkor csúcsosodott ki, mikor a harctereken a magyar honvédség a császári alakulatokkal találta szemben magát. Ez volt tulajdonképpen a szakítópróba, amikor is nagyon sokan a tisztek közül visszamentek a császári zászlók alá, vagy legalábbis visszavonultak az aktív katonai pályáról. Ezt Balás Konrád is végigcsinálta. Tetteért magyar részről árulónak kiáltották ki, és 1849 májusában Kézdivásárhelyen minden vagyonát elkobozták és elárverezték.

Az emlékirat adatainak döntő többsége ellenőrizhetően hiteles, forrásértékű. Stílusát tekintve világos és érthető.

*Székely határőr
1848-ban.
Illusztráció a
Vasárnapi Újság
1891. évfolyamából*

FELJEGYZÉSEK A 2. SZÉKELY HATÁRŐR GYALOGEZRED 1. ZÁSZLÓALJÁNAK 1848-AS KIVONULÁSA ESEMÉNYEIRŐL

Körülbelül 1848. április közepén, miután a székely nemesség különböző megnyilvánulások által kinyilvánította szimpátiáját Erdélynek Magyarországgal való, a kolozsvári országgyűlésen indítványozott uniója iránt és ezáltal az egész határ[menti] lakosságot nagy izgalomba hozta.² A 2. Székely Határőr Gyalogezred, melynek egy hadosztálya már Brassóban állomásozott, azt a parancsot kapta az erdélyi General Commando főparancsnokságától, hogy indítsanak el még 4 századot azzal a rendeltetéssel, hogy ebből egy hadosztály a zászlóaljtorzssal Szebenbe, a másik pedig Szászsebesre vonuljon, és ezeken a helyeken helyőrségi szolgálatot lássanak el. Néhány nappal e két hadosztály elvonulása előtt, az ezred azt az utólagos utasítást kapta a General Commando főparancsnokságától, hogy a kovaköves puskákat, melyeket a csappantyús puskák szétosztásakor elvettek a légénységtől és elraktároztak, a fentemlített különítmények védelme alatt részben a brassói várba, részben Szebenbe szállítsák. Ennélfogva a puskákat ládába csomagolták, és Brassóig való elszállításukra Bereckben magán szekereket fogadtak fel, az ezredparancsnokság titokban akarta tartani a puskák szállítását, hogy elejét vegye az esetleges akadályoknak a vidék részéről.

A századok összevonásának az uzoni őrnagyi állomáshelyen kellett volna bekövetkeznie. Az 5. hadosztályból képezett század 1848. április 25-én hajnalban Joseph Szeiner kapitány vezénylete alatt KVásárhelyről és Csernátonból Maksa felé vonult, és ott pihenőt tartva, be kellett volna várnia a fegyverszállítmányt és átvennie annak fedezetét, melyet Maksáig a 6. század látott el.

A 11. és 12. századok kivonuló csapatrészeinek késői megérkezése KVásárhely törzs[kar]i állomáshelyre azonban azt a hátrányos következményt idézte elő, hogy a szállítmány csak délután 4 óra felé érkezett meg az első állomáshelyre, Maksára, ahol az iga-
vonó állatokat szükségszerűen meg kellett etetni.

Már az Alsó-Csernátonon való átvonuláskor fenyegető mozgólódás nyilvánult meg az ottani lakosság, különösen a nemesség részéről, mely előtt a foganatosított óvintézkedési rendszabályok ellenére sem maradhatott rejtve a szállítmány tárgya, és [ez] fokozta a gyors átlépés szükségességét a székely határőr körzetből Brassó vidékére. Eközben Szeiner kapitány, a kapott parancs félreértése vagy egyéb ok folytán, a szállítmány Maksára érkezésekor már elhagyta századával ezt az állomáshelyet és elvonult Uzon felé. A csapatrész, mely eddig ellátta a fegyverszállítmány fedezetét, és ezen a napon már két stációt megtett, túlságosan fáradt volt és a parancsnok abban a kikerülhetetlen szükségszerűségben találta ma-

2 1848. április 2-án Alsócsernátonban összegyűlt Háromszék szabadelvű nemességének mintegy 200 képviselője, és hitet tettek a forradalmi mozgalmak mellett. Április 11–12-én sor került Sepsiszentgyörgyön Háromszék közgyűlésére, amit hatalmas érdeklődés övezett a nép részéről, és ahol megfogalmazták Háromszék programját. Ld. Egyed Ákos: *Háromszék 1849–1849*. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1979, 32–36., *Erdélyi Híradó* 1848. ápr. 30.

gát, hogy az egész konvojjal Maksán éjszakázzon és csak április 26-án hajnalban folytassa a menetelést Uzon felé. Délelőtt 9 órakor ideérkezve, a fedezet legénységét, a piactéren összegyűlt szokatlanul nagyszámú néptömeg, az elrendelt kivonulás elleni engedetlenségre szólította fel, míg a többi, már a megelőző napon bevonult századok legénységét hevítő italok túlzott fogyasztása révén felizgatva, már megnyerték a fentemlített bűnös szándék számára, és az újonnan jötteket is próbálták kéz alatt érdekeltté tenni. A bujtogatók között különösen sok tényleges huszártiszt és közlegény tűnt ki az első lovasszázadtól, akik rongyos zekékben, sőt néhányan lovon érkeztek, valószínű azért, hogy felismerhetetlenül hangolják engedetlenségre bajtársaikat, sikertelenség esetén azonban annál könnyebben kerekelt oldhassanak.

Alig helyezték el a többször említett szállítmány megrakott szekereit a nagyobb biztonság végett az uzoni őrnagyi szállás udvarán, és osztottak be fedezetükre friss legénységet, amikor egy több ezer emberből álló processzió hatolt be az említett udvarba Gaál Dániel³ és Németh László⁴ ügyvédekkel az élen, előttük egy háromszínű, úgynevezett uniós zászlóval; ezeket követte a kivonulóban levő legénység egy nagy része, többnyire ittas állapotban, szüleik és közeli rokonaik kíséretében.

Az első pillantás az összegyűlt néptömegre, melyet a nem jelentéktelen méretű udvar alig tudott befogadni, teljesen meggyőzte a jelenlevő kevés tisztet arról, hogy egy erőszakos fellépés a mozgalom ellen annál kevésbé nyerhet teret, mivel a kiküldött fegyveres erőkben, akiket úgy tűnt nagyrészt megnyertek az engedetlenség eszméjének, egyáltalán nem lehetett bízni.

Gaál Dániel katonaköteles határőr huszár Illyefalváról, aki jogi tanulmányai befejezése óta folytonosan szülőföldjétől távol tartózkodott, hogy elkérülje a katonai szolgálat kötelezettségét, valamint társa, Németh László vacilláló, vele egy húron pendülő határőr gyalogos már egy nappal korábban, vagyis április 25-én Sepsi Szt. Györgyön nyilvános

3 Illyefalvi Gál Dániel. Országgyűlési követ, kormánybiztos (1811. jún. 1., Illyefalva–1861. máj. 8., Illyefalva). „*Az utolsó csepp vérig veres republikánus.*” A háromszéki Kiskomité radikális csoportosulásának vezetője. Iskoláit a nagyenyedi Bethlen kollégiumban végezte. Mint ügyvéd Déván telepedett le. A forradalom szele hozta haza szülőföldjére. A forradalomba már 1848 tavaszán bekapcsolódott. Illyefalva város követe. Kormánybiztosi minőségben szerepe volt a fegyveres önvédelem elhatározásában. Részt vállalt a közügyek intézésében, Gál Sándor oldalán ott volt a rikai ütközetben. 1849. márc. 31.: Csány László országos biztos Besztercére nevezte ki kormánybiztosnak. „*Mint kormánybiztos mind a csatatéren, mind az élelmezésben olyan erélyt fejtett ki, olyan érdemeket szerzett, amelyért Bem ezredesi rangra emelte.*” (Kádár Gyula: *Erdély és Háromszék népének szabadságharca 1848–1849.* Sepsiszentgyörgy, 1993, 37.). A szabadságharc után feleségével, Schultze Karolinával Déván át Aradra menekült, hol neje egy fiúgyermeket szült. Innen Nagyváradra menekültek, majd Zilahra. 1850-ben Nagyszebenben raboskodott. A hadbíróság Gyulafehérváron halálra ítélte, melyet kegyelem útján 14 év várfogságra változtattak át. Hét évet töltött Josephstadt kazamatáiban, ahonnan 1858-ban szabadult. 1861: Háromszék tisztí főügyésének választották, azonban biztosságát be sem tölthette, mert május 8-án hirtelen elhunyt. Életrajzát ld. Hermann Róbert: *A kormánybiztosi rendszer 1848–1849-ben.* In: Hadtörténeti közlemények 1998/1, 57–58., Nagy Sándor: *Háromszék önvédelmi harcra 1848–49.* Kolozsvár, 1896, 121–123., Pálmány Béla (szerk): *Az 1848–1849. évi első népképviseleti országgyűlés történeti almanachja.* Magyar Országgyűlés, Budapest, 2002, 291–292.

4 Illyefalvi Németh László. Országgyűlési követ, kormánybiztos (1815. szept. 30., Illyefalva–1893. júl. 4., Déva). A nagyszebeni kincstartói hivatalban gyakornok. A forradalom hírére hazatért Háromszékre, és Illyefalva képviselője lett. Szept. 16. – számvevő hadnagy. 1849 jan. – Háromszék kormánybiztosa. A szabadságharc után várfogságot szenvedett. Életrajzát ld. Egyed Ákos: *Erdély 1848. évi utolsó rendi országgyűlése.* Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 2001, 204., Hermann: i. m. 64. HK. 1998/1, 64., Nagy S.: i. m. 131–133.

beszédük által nyilvánították ki bűnös szándékukat, anélkül, hogy a Székely Huszárezred akkoron ezredese, Zsombori⁵ erélyesen fellépni mert volna a büntetendő kezdeményezés ellen.

Ugyanő, ahelyett hogy Dobay ezredet, a 2. Székely ezred parancsnokát küldönc által értesítette volna erről a fenyegető eseményről, a szokásos postajárást használta erre, és e késedelmes közlés által lényegesen hozzájárult ahhoz, hogy a sajnálatos katasztrófát Uzonban nem lehetett idejekorán megelőzni. Az első lépés sikerén felbátorodva, az agitáció két vezetője, a maguk érdekében, emigránsok révén gondoskodott a kivезényelt legénység hangulatáról, és ezért Uzonban olyan nagyszámú követőre talált, hogy az ott megismételt beszédek, nemcsak hogy nem tévesztették el remélt hatásukat a gyülekezetre, hanem még viharosabb tapssal fogadták azokat.

Eközben kezdetben úgy tűnt, mintha a bujtotatók csak azzal a szándékkal léptek volna a szónoki emelvényre, hogy az összegyűlt népek tudomására hozzák a márciusi vívmányokat és Erdély Magyarországgal való uniójának szükségességét, és hogy a határőr katonákkal megértessék, hogy az összeülő országgyűlés különösen azzal foglalkozik majd, hogy őket a katonai határőr kötelezettség alól felmentse, időközben azonban, ha azok a törvényes rend fenntartását célozzák az országban, nyugodtan kövessék eddigi előjáróik parancsait; mihelyt azonban valaki Erdély határain túlra merészelné őket vezetni, úgy az ilyen hűtlen előjárót, mint egy kutyát, azonnal lőjék le.

Miután erre az összegyűlt tömeg ünnepélyes esküt tett, és Petőffy [!]⁶ Gaál Dániel által elkezdett gyalázatos szabadságdalát ismételt viharos tetszésnyilvánítások közepette elénekelték, azt hittük, mivel a nép fokozatosan kezdett eloszlani, hogy remény van arra, hogy a nyugalom további megzavarására nem fog sor kerülni. Sajnos ez a megnyugtató remény hamarosan szétfoszlott, mert a nép újra vezetői köré gyűlt és féktelenül követelte, hogy a felrakott ládák tartalmát megismerje. Miután ennek a felszólításnak eleget tettek, egy Vitályos nevű református lelkész lépett fel, a leggyűlölködőbb módon ecsetelte a nép előtt a katonai hatóság rendelkezéseit és az összegyűlt tömeg izgalmát a legmagasabb hatványra fokozta, és pedig úgy, hogy csak nagy nehezen lehetett valamennyire lecsillapítani őket. Azonban alig nyugodtak meg a kedélyek, amikor váratlanul megérkezett Uzonba Dobay ezredes, ezredparancsok⁷, aki megkapta Zsombory ezredesnek a közönséges posta révén küldött értesítését a sepsiszentgyörgyi eseményekről. Az ő hirtelen megjelenése messze nem tudta megnyugtani a felizgatott kedélyeket, sőt inkább újabb fenyegető fellépésekre

5 Magyarzsombori Sombori Sándor ezredes (1794., Magyarzsombor–1860., ?) – 1848. aug. 18.: Agyagfalván a székely nemzet fővezérévé kiáltották ki. Csapataival visszaverte a Székelyföldet fenyegető Urban alezredes hadát, nov. 5.: azonban vereséget szenvedett Gedeon császári tábornok erőitől. Háromszék önvédelmi harcában Dobay ezredes főparancsnok helyettese. 1849. jan. 5.: Brassóban letette a hűségesküt az új uralkodóra. A szabadságharc után börtönbe került, ahol megőrült, ezért kegyelmet kapott. Életrajzát ld. bővebben Eged: i. m. 2001, 201.

6 Petőfi Sándor: Nemzeti dal

7 Id. dobói Dobay Károly ezredes (1793., Eperjes –?) – 1848. jún. 28. Batthyány miniszterelnök az Erdélyben alakuló honvédszázaljak szervező bizottságának vezetőjévé nevezte ki Kolozsvárra. Okt.: átvette a szabadságharcot csatlakozott ezredének parancsnokságát Kézdivásárhelyen. Nov. 28.: Sepsiszentgyörgyön az önvédelmet kimondó Háromszék katonai parancsnokává választották. A küzdelem kilátástalanná válásakor a katonai ellenállás beszüntetésének és a békekötésnek egyik kezdeményezője volt. A szabadságharc után várfogságot szenvedett.

adott alkalmat; a fegyveres ládákat a nép felszólítására lerakták a szekerekről és közülük néhányat erőszakosan feltörtek, hogy meggyőződjenek róla, nem rakodtak-e be esetleg munióit is a fuvarba. Hiába próbálta Dobay ezredes a jelenlevő tisztekkel a népet és a legénységet felvilágosítani tévedésükről, és jóságos szemrehányással engedékenységre bírni őket. Sem az ígéret, hogy a régi fegyvereket ismét az ezredraktárba vitetik vissza, sem az indítvány, hogy szétosztják őket a fölös számú határörrend között, nem tudta eltántorítani a kedélyeket attól a féktelen követeléstől, hogy az említett fegyvereket, mint nemzeti tulajdont, a sepsiszentgyörgyi praetoriumba (széki székházba) vitessék, amiből világosan kitetszettek a nemesség rejtett machinációi.

Időközben Vitályos ref. pap⁸ tanácsára egy népi küldöttség alakult, mely az ő vezetésével Dobay ezredeshez ment és könyörgött neki, hogy a zászlóalj kivonulását érvénytelenítse; ez az újabb kérés, melyet a néptömeg fenyegető tetszéskiáltása támasztott alá, újabb zavarokat okozott, és miután tudomásukra jutott, hogy a bujtogatók részéről minden intézkedés megtörtént az úgynevezett kökösí híd felszedésére, ha a remények ellenére folytatnák a [ki]vonulást, a küldöttséget biztosították, hogy a kérdéses tekintetben a General Commando Főparancsnokságához fordulnak, amelytől a kivonulási parancs származott, mert nem tartják magukat feljogosítva, hogy a kivonulást saját szakállukra felfüggeszék.

Ezután a legénységet szállásaikra utasították, a fegyveres ládákat másnap a nép őrizete alatt minden további engedély nélkül Sepsi Szt. Györgyre, Háromszék székházába szállították. Mialatt a brassói dandárparancsnoksághoz és a General Commando Főparancsnokságához küldendő, az eseményekről szóló beszámolóval voltak elfoglalva, jutott el az ezredeshez a jelentés, hogy a legénységet az a gyalázatos szándék foglalkoztatná, hogy éjjel minden jelenlevő német tisztet rajtaüssenek és meggyilkolják. Hogy egy ilyen gyalázatos tervet maguk a határőrök eszeltek volna ki, nem képzelhető el, ellenkezőleg, joggal feltételezhetjük, hogy ebben a vonatkozásban egy idegen, rosszindulatú befolyás érvényesült, melyet több próbálkozás ellenére később sem lehetett kideríteni. Hogy ezt a borzongató tervet meghiúsítsák, külső szolgálat ürügyével, minden Uzonban jelenlevő német tisztet eltávolítottak.

848. április 27-én délután v[on] Wolnhoffer dandártábornok⁹ is megérkezett Brassóból. Vitályos, Nagy András református lelkészek és még többen, azután az úgynevezett népképviselők, Gál Dániel és Németh László a híveikkel, immár a dandártábornokhoz tódultak és a nép nevében megismételték már korábban kinyilvánított követeléseiket.

Ezek tárgyát a tisztikar bevonásával tanácskozták meg, és miután okkal lehetett attól tartani, hogy a csapatok hosszabb Uzonban való tartózkodása a legkártékonyabb következményeket idézheti elő és a legdurvább kihágásokra adhat alkalmat, mivel a bujtogatók egyetlen pillanatot sem hagytak kihasználatlanul, hogy mind jobban és jobban megerősítsék a kivívott befolyást a legénység szelleme fölött, így szavazattöbbséggel elhatározták, hogy a legénységet azzal az utasítással engedik el határőr helyeikre, hogy a General

8 Valószínű, gidófalvi Vitályos György táborigazgatóról van szó (? Gidófalva-?). – Életrajzát ld. Nagy S: i. m. 137., Zakar Péter: *A magyar hadsereg táborigazgatói lelkészei 1848–49-ben*. Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség kiadása, Budapest, 1999, 162.

9 Wolnhoffer Károly vezérőrnagy, dandárparancsnok (1790. dec. 26., Pest–1853. szept. 1., Linz). – A délvidéki hadjárat idején a magyar hadsereg verbászi dandárjának parancsnoka.

Commando főparancsnokságához beadott kérés eldöntése után szükség esetén azonnal mindenestül gyülekezzenek a megjelölt helyen, ahonnan rendeltetési helyükre vonuljanak. Ezért április 28-án a zászlóaljnak az összes Uzonba bekvártélyozott csapatrésze az ottani őrnagyi szállás udvarába vonult, ahol a brigadéros tábornok rendeletére az ezredes tudomásukra hozta a fenti határozatot.

Ez alkalommal merészkedett Botos tüzerközlegény a 4. századból, Balás Emanuel¹⁰ kapitánynak szemrehányást tenni az elszenvedett büntetések miatt, és két puskagolyót felmutatni azzal a megjegyzéssel, hogy az egyiket neki, a másikat saját magának szánta, és a legközelebbi alkalommal szándéka szerint fel is fogja használni azokat.

Az egyének között, akik a legénység felbujtásánál a legnagyobb tevékenységet fejtették ki, (a következők) volt(tak) Kövér Sándor tényleges káplár Besenyőből¹¹ és Ferenc Imre őrzvezető Angyalosról, mindketten a 7. századtól, Cseh Efraim éleslövész Alsó Csernátonból, aki maga is a kapitánya életére tört, azután Szotyory tényleges huszárkáplár Lisznyóból az első lovasszázadtól.¹² A kivonult legénység a kapott engedély alapján, azonnal elindult szülőföldje határörhelyeire, és útban hazafelé ellövöldözte a nála levő éles töltényeket, melyeket nem mertek tőlük elvenni. Ez alkalommal engedte meg magának egy határőr katona, hogy a közelében elhaladó Münster hadnagra¹³ lőjön, szerencsére anélkül, hogy megsebesítette volna.

A császári-királyi zászlót, mely az uzoni őrnagyi szálláson maradt, Fejér Ignác kiképzett strázsamester¹⁴ megkeresésére, a törzsi állomáshelyre való elszállítás végett, a 11. század legénységére bízták, e különítmény mellé ellenben két főtisztet adtak.

Ennél [a pontnál] nem lehet elhallgatni, hogy ezt a különítményt, annak ellenére, hogy a menetelés folyamán többször is a zászló erőszakos elvételével és tönkretételével fenyegették, mégis minden kísérletet energikusan visszautasítottak és a tisztességükbe vetett bizalmat teljes mértékben igazolni tudták.¹⁵

10 Balás Manó (Emánuel) őrnagy (1811. márc. 30., Csomafalva–1848. nov. 28., Sepsiszentgyörgy). – 1848. aug. 25. (1) – a 12. honvédszászlóalj parancsnoka. Háromszék önvédelmi harca idején árulása miatt a sepsiszentgyörgyi megyeszékház előtt a felbőszült tömeg felkoncolta. Árulásáról és meggyilkolásáról ld. Demeter László: *Erdővidék a szabadságharcban 1848–1849*. Erdélyi Múzeum-Egylet kiadása, Barót, 1998, 17–21., Egyed: i. m. 1979, 123–132.

11 Kövér Sándor hadnagy (1822., Sepsibesenyő (?)-1898., Pitești – Románia). Altiszt a 15. (2. székely) határőrezredben. 1848. őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. 1849. ápr. 19 (7) – hadnagy ezrede 1. zászlóaljánál. Máj. közepén áthelyezték a 2. székely határvédszászlóaljhoz.

12 Szotyoryi Szotyory Antal. Huszárorrmester. Több ütközetben vett részt. Pálmay József: *Háromszék vármegye nemes családjai*. Sepsiszentgyörgy, 1901, 431.

13 Münster József hadnagy (1829., Dálnok-?). 1848. őszén ezredével csatlakozott a honvédsereghez. Háromszék önvédelmi harca során hadnagy lett. 1849. elején visszatért a császári zászló alá.

14 Berecki Fejér Ignác, százados. (?), Bereck (?)-1868. szept., Kézdivásárhely) 1848. szept. 15: őrmester, alakulatával a Délvidéken harcolt. 1849. febr. – hadnagy, márc. 23. (21) – főhadnagy ui. Jún. 15 – százados a 86. honvédszászlóaljja lett alakulatánál.

15 A háromszéki forradalmi események kezdeteiről, ezen belül is az uzoni eseményekről: Egyed: i. m. 1979, 36–40., Egyed Ákos: *Erdély 1848–1849*. I–II köt. Pallas-Akadémia Kiadó, Csíkszereda, 1998–1999, I. köt., 91. *Erdélyi Híradó* 1848. május 5., *Ellenőr* 1848. máj. 9.

Amikor Öexcellenciája, az akkori országos főparancsnok-tábornok¹⁶ a fenti sajnálatos eseményekről az ezred beérkezett részletes beszámolóiból tudomást szerzett, egy rendeletet bocsátottak ki a székely dandár számára, amelyet magyar nyelven általánosan közöltettek, [ez] olyan kedvező benyomást gyakorolt a határőr rend szellemére, hogy azok az emberek, akiket április végén engedetlenségre bírtak, most nagyobbrészt önkéntesen jelentkeztek kivonulásra, melyre már 848. május 11-én sor került. Már az első éjjeli szálláson, Rétyen megpróbálta Serester határőr huszár Alsó Csernátonból¹⁷ a legénységet újból felizgatni, és egyeseket közülük a német tisztek meggyilkolására rávenni, de több jóindulatú altiszt kiutasította őt a helységről azzal a fenyegetéssel, hogy ismételt megjelenése esetén elfogják és kiszolgáltatják a bíróságnak. A fenti tényről másnap a SSztGyörgyön való átvonuláskor bejelentést tettek Zsombory [!] ezredesnek, aki azonban teljes közönnyel fogadta azt.

Újegyház¹⁸ megállóhelyen egyes határőr katonák halálosan bántalmaztak egy lovon áthaladó Szebenből [jövő] bírósági szolgát. Az ezzel kapcsolatban beindított vizsgálatnak sikerült e durva kihágás tettesét kinyomozni. A nyomozási jegyzőkönyvet beküldték az ezredparancsnoksághoz, és kérték az utasítást, hogy a bűnöst az ezredfogházba küldhesék. Csak néhány hónap múlva, amikor a zászlóalj már a Verbász melletti táborban állomásozott, következett be a parancs az illető férfi megbüntetéséről ...¹⁹ 30 botütéssel egy olyan vétségért, mely jóval nagyobb büntetést érdemelt volna.

A nagyenyedi laktanyából két embert küldtek az ezredfogházba, és pedig az egyiket ismételt durva kihágások miatt, a másikat 2. fokú függelmi vétség miatt Species facti útján. Hogy ezek részesültek-e büntetésben és milyenben, ismeretlen maradt a ki vonuló zászlóalj számára.

Ez az eljárás mód arra ösztönözte a zászlóaljparancsnokságot, hogy a már az uzoni eseményeknél megemlített Botos határőr-tüzért, aki a legénységet a Magyarországra való kivonulási parancs közzétételekor nyílt zendülésre akarta rávenni, bekövetkezett letartóztatása után a törzsi állomáshelyre való elszállítás végett, mivel egyáltalán nem bíznak a saját ezredbíróság igazságszolgáltatásában, a szebeni törzsfogházba küldje, és kérje a General Commando rendelkezését, hogy ezt az embert az ottani bírósági eljárásnak vessék alá.

Az erre vonatkozó Species facti-t utána küldték, és a General Commando Főparancsnokságának rendelkezése révén múlt év szeptemberében egy Mayer hadbíró lovaskapitány által a Ferdinánd főherceg huszárezredtől felvett jegyzőkönyvet is beküldtek a felesketett tanúk vallomásairól.

Végezetül röviden érinteni kell azokat a körülményeket, melyek lényegesen hozzájárultak a kivonult határőrlegénység szellemének az engedetlenség és általában a szófogadatlanlás iránti fogékonnyá tételéhez. Az ezred[nek szóló] parancsokkal együtt, mely általánosan tudtul adta egy zászlóalj magasabb helyről elrendelt kivonulását, egyúttal azt az intézkedést is hozták, hogy az esetleges pártosság gyanújának elhárítása végett az embe-

16 Báró Puchner, Anton (1779–1852). Cs. kir. altábornagy, erdélyi főhadparancsnok, a téli hadjárat során az erdélyi osztrák sereg parancsnoka, tábornagyként halt meg.

17 A Serester család szemerjai illetőségű, az illető talán Alsócsernátonban szolgált.

18 Az eredetiben németül Leschkirch.

19 olvashatatlan szó.

rek kivezénylése s kivonulása a helyi előjárók jelenlétében történjen, mivel ezek képesek leginkább annak megítélésére, hogy nem feltételezik-e különleges családi vagy egyéb megfontolások egyik vagy másik férfi hátrahagyását. E látszólag humanus rendszabály még nagyobb teret nyitott az önkényességnek, minthogy a helyi előjárók nem hagyták kihasználatlanul ezt az alkalmat, hogy községüket a rossz, minden bűnre hajlamos személyektől megszabadítsák.

Nos, ha átlagosan elfogadjuk, hogy a 103 helység mindenike csak 2 ilyen személyt állított ki az ezred számára, akkor a kivonuló zászlóalj majdnem negyedrésze ilyen kicsapongó, rosszul alkalmazkodó emberből állt, akiktől természetesen semmi jót nem lehetett várni. Ehhez jött még az ezred további rendelkezése, hogy minden század újoncain kivonulásra minősítsék, mert a laktanyákban lesz a legjobb alkalom betanítani és használható katonákká képezni őket. Ezek a tapasztalatlan fiatal emberek, akik közül többet a kivonulás pillanatában avattak fel a katonarendbe, és sem fegyver nem volt még soha a kezükben, sem függőséghez nem voltak szokva, az előbb említett rosszul alkalmazkodó legénység káros iskolájába kerülve túlságosan is hamar magukévá tették azok elveit. Az altisztek közül, akiket a kivonulásra kirendeltek, alig a felét tarthatjuk jól kiképzettnek, tényleges őrmestereket azonban a zászlóaljparancsnok legsürgetőbb kérései és szemrehányásai ellenére sem adtak a kivonuláshoz, hanem ezek helyét az ezred [parancsnokság] rendelkezésére tapasztalatlan hadapródokkal és qua (?) őrmesterekkel töltötték be, akik közül egyeseket kevéssel azelőtt fokoztak le tiszteletlenség miatt, vagy a legkisebb fogalmuk sem volt a manipulációról.

Egy határőr csapathoz...²⁰

Feljegyzések

848. július 19-én a 2. Székely Határőrezred kezem alá rendelt 1. zászlóaljával kivonultunk Nagy Enyedről. Az első éjjeli szállás Szt. Mihályfalván²¹ volt, egy Torda melletti faluban, ahová a 6. század nagy része előresietett, hogy az 5. századbeli bajtársakkal együtt táborozzon.

Éjszaka tűz ütött ki, valószínűleg aki(k) az illető csűrben voltak beszállásolva, az(on) emberek elővigyázatlansága miatt. Bár az eseményt kivizsgálták, ez nem vezetett eredményre, inkább azt állították, hogy a tüzet az ottlakó oláhok tették, hogy a székely legénységet gyanúba keverjék. A zászlóaljat hajnali 3 órakor felsorakoztatták és elindították. A Tordán való áthaladáskor az 5. századot felsorakoztatták. A zászlóalj kivonult a térre,

20 Itt a kézirat megszakad. A székely határőr katonaság felhasználása a forradalmi mozgalmak közepette a rend fenntartására már április közepén felmerült, amikor is a General Commando parancsot adott a 2. székely határőrezred 4 századának, hogy Szebenbe, illetve Szászsebesre vonuljanak szolgálattétel végett. Ez a parancs a székely határőrség soraiban elégedetlenséget okozott, hisz még mindig az 1764-ben erőszakkal létrehozott és azóta is sérelmezett székely határőrség kötelékébe tartoztak. Május 11-én a székely katonaság kivonulása mégis elkezdődött. *Erdélyi Híradó* 1848. május. 21., *Ellenőr* 1848. máj. 5.

21 Felsőszentmihály.

hogy befogadja őket, miután azonban egy csomó ember a 6. századtól, akik egy fogadó előtt felfegyverkezve álltak, nemcsak hogy megtagadták a menetelést, hanem ők maguk is hangos odakiáltásokkal nyílt engedetlenségre próbálták bírni a zászlóaljot, sőt hangosan kinyilvánították, hogy lelőnek a lovamról, elrendeltem az elvonulást, ami akadálytalanul be is következett. Az engedetlenek közben visszamaradtak.

Mielőtt a Felektetőre értünk volna, Domahidi őrnagy²² a Károly Ferdinánd főherceg [huszárezredből] szembejött a zászlóaljjal. Magán a Felektetőn várt ránk a kolozsvári nemzetőrség élén von Graeser tábornokkal [!]²³ és Jablonsky ezredessel,²⁴ előbbinek a lova a Kolozsvárra érkezéskor megszökött.

A zászlóaljot felsorakoztatták a fő őrálló hely előtt, Kováts püspök intő beszédet intézett hozzájuk, melynek azonban csekély hatása volt, azután következett a zászlóalj beszél-lésolása a polgárokhoz. A tisztikar a püspöknél ebédel. Másnap, 21-én reggel 8 órakor a zászlóalj ismét feleskették és szemlét tartottak. A sok elbocsátási kérelem egyébként szükségessé tette, hogy abbahagyják a kérelmezők meghallgatását és elrendeljék a Kapus²⁵ felé való elvonulást.

A felbujtási próbálkozások Kolozsvár lakóinak részéről, akik még cédulák által is engedetlenségre szólították fel a legénységet, a legnagyobb fokú rendetlenséget okozták a csapatban. Teljesen lehetetlen volt a csapatot az egész menetelés alatt együttartani, minden önkényesen folyt, a vezető tiszt urak keveset törődtek a legénységgel, mely a legnagyobb fokú izgalomban minden függelmet megragadott.

Kapuson július 22-én, mint pihenőnapon, szétosztották a számbavett mundaikat és a püspök pénzajándékát. 23-án reggel a zászlóalj Bánffy Hunyad felé vonult. Elvonulás előtt a 6. század egy nagy része visszatért hazájába. Az eltávozók száma 78 fő volt.

Innen a menetelés Feketetón és Bárodon²⁶ át, mely két helységben szállóhely hiányában a szabadban táboroztak, megállás nélkül folytatódott Élesdig. Ott 27-én pihenőnapot tartottak, 28-án azonban Mező Telegdre vonultak, ahonnan 29-én bevonultak Nagyváradra. Nagyváradon a zászlóalj felett szemlét tartott von Graeser [!] altábornagy. A tiszt urakat a városi hatóság, a legénységet pedig a szállásadók vendégelték meg. 30-án a zászlóalj pihenőnapot tartott. E nap estéjén a tisztikar tiszteletére estélyt adtak a Révai kertben, és fáklyásmenettel kísérték haza őket. Már a bevonulás napján, július 24-én, amikor a tisztikart délután kivitték Püspökfürdőre, felhívták rá a figyelmemet, hogy a császári zászlót a lakosság nagy része nem látja szívesen. Megpróbáltak rábeszélni, hogy fogadjam el a várostól a magyar zászlót és az előbbit távolítsam el. Időközben a legénységet is meggyőzték, hogy megszabaduljon a régi zászlótól. Hogy ezt a veszélyes demonstrációt elkerüljem, nem tudtam mást tenni, mint biztosítani őket, hogy a székely nem válik meg olyan könnyen hűsége szimbólumától, attól a zászlótól, mely alatt elődei oly hősiiesen küzdöttek, és hogy egyáltalán nem tanácsos megtenni a tervezett próbálkozást. Közben részemről kije-

22 Domahidi Pál (?).

23 Graser császári tábornok.

24 Janblonsky, Gustav cs. kir. ezredes. Később a császári hadsereg egyik vezetőjeként a magyar honvédség ellen harcolt Erdélyben.

25 Magyarkapus.

26 Nagybárod vagy Báródsomos.

lentettem, hogy egy ilyen változtatást soha nem fogok megengedni és készen állok inkább lemondani hivatalomról és a zászlóaljat sorsára hagyni, semhogy ehhez beleegyezésemet adjam. Hiába javasolták, hogy legalább egy magyar zászlót fogadjak el emlékül, megmaradtam elhatározásomnál és egy pár jóindulatú lakos segítségével megnyugodhattam, hogy e kérdés tekintetében nem lesznek további próbálkozások, és én zászlóaljammal 848. augusztus 1-én előfogatokkal akadálytalanul folytathattam a menetelést.

848. augusztus 1-jén Szalontáig meneteltünk, 2-án Gyuláig, 3-án Orosházáig, és 4-én Szegedig. Ezen az útvonalon semmi jelentékeny nem történt. Gyulán a tisztikart a legfényesebben megvendégelte a gróf Wenckheim család,²⁷ ahol az egyik grófnő Radetzky tábornagy leánya.²⁸

3-án reggel Richter Mihály békési pappal, közeli rokonommal Békésre utaztam, e napot nála töltöttem és azután direkt Orosházára mentem, ahova a zászlóalj már bevonult. Augusztus 4-én Szegedre érkezve, a zászlóaljat az ottani várparancsnok, Geropoldi őrnagy²⁹ fogadta és bejelentette, hogy másnap a nélkülözhető máhla hátrahagyásával gőzhajón Óbecsére kell vonulni, ami 848. augusztus 5-én akadálytalanul meg is történt. Este felé megérkezve Óbecsére, a zászlóalj fölött v[on] Eder vezérőrnagy³⁰, később pedig báró Bechtold hadtestparancsnok, altábornagy³¹ tartott szemlét, és letáborozásra utasított. 7-én pihenőnapot tartott, ekkor a határőrkatonák felhevülve az italtól, majdnem zendülést követtek el, melynek én is csaknem áldozatul estem, ugyanis a 2. honvéd zászlóalj legénységének csábítására Óbecse minden rác lakóját ellenségüknek tekintették, és a helységből két szekér ilyen embert hoztak magukkal, akik engedéllyel ellátva éppen úgynevezett szállásaikra akartak menni. Hiába értettem meg a legénységgel bűnös szándékukat és tévedésüket, hiába akartam egyes adjutánsokkal³² felszállni a szekerekre, hogy a szegény rácokat megoltalmazzuk a bántódástól. Egy féktelen kiáltás minden oldalról és a legrettenetesebb fenyegetések végül arra a kijelentésre készítették, hogy már elegendem van belőle, hogy egy gyilkos horda parancsnoka legyek, és készen állok inkább lemondani hivatalomról, ha a legénység azonnal vissza nem tér a táborba és el nem engedi szegény embereket. Ennek a fenyegetésnek végül meg lett a kívánt sikere, és nekem megvolt az a megnyugtató elégtétel, hogy ártatlan embereket mentettem ki a nyilvánvaló életveszélyből, és egyúttal

27 Gróf Wenckheim család.

28 Radecki gróf Radeckzy Friderika, gróf Wenckheim Károly felesége.

29 Geropoldi, Liberale alezredes (1791., Velence (Itália)–?). 1848. nov. 10. – honvéd alezredes Szeged város katonai térparancsnokságán.

30 Eder, Friedrich vezérőrnagy (1782., Steinitz/Zdáince – Morvaország–?). 1848 jún. közepétől ideiglenesen a délvidéki sereg parancsnoka. Okt. 26.: a magyar kézre került Eszék parancsnokává nevezték ki, de áruháza következtében 1849. febr. 14-én a vár a cs. kir. csapatok kezére került. Erről ld. Rabár Ferenc: *Az eszéki vár feladása 1849-ben*. In: HK 1998/1., 127–169.

31 Báró Bechtold Philipp cs. kir. altábornagy (1787. jan. 18., Peremarton–1862. nov. 9., Linz). A délvidéki hadjárat idején a szerb felkelők ellen összegyűjtött magyar csapatok főparancsnoka. Szept. 8.: lemondott, és Bécsbe távozott.

32 Hadsegédekkel.

biztosítottam befolyásomat is a legénységre, mely nem kevésbé járult hozzá ahhoz, hogy ettől a pillanattól visszatérítsem őket az engedelmességre.³³

848. augusztus 7-én hajnali 4 órakor a zászlóalj a 6. honvéd zászlóaljjal együtt egy csapat Ferdinánd huszárral és egy csapattal a Vilmos főherceg gyalogezredtől, mely utóbbinak a Jovichszállási összekötő állás védőrségét kellett felváltania, elindult az óbecsei táborból azzal az utasítással, hogy Szeghegy és Feketehegy helységeket megszállja. Egy fél zászlóalj Szilágyi kapitány³⁴ parancsnoksága alatt direkt Feketehegyre vonult, alulírott a másik fél zászlóaljjal Szeghegyre.

8-án személyesen Feketehegyre kellett átköltözni, egy hadosztályt otthagynom, egyet Szeghegyre és a harmadikat Hegyesre áthelyeznem. Az első helyen éjjel nappal, az utóbbiakon csak éjjel tartottak fenn előőrsöket, ezért azt az intézkedést hozták, hogy a hadosztályok minden 48 órában váltsák egymás között az előbb említett három állomáshelyet. A szolgálatot előírás szerint a legpontosabban végeztük és a legkisebb ellenséges mozgást sem észleltük.

10-én Szilágyi kapitánynak századával Topolyára kellett vonulnia, hogy egy előnyomulásban levő lovasüteg fedezeteként szolgáljon. Ugyanezen estén 10 órakor kaptam Verbászról, a brigádpáncsnokságtól azt a parancsot, hogy másnap a zászlóaljjal bevonuljak az ottani táborba.

848. augusztus 11-én délelőtt 11 órakor megérkezve ide, a zászlóaljat a csatorna bal partján, az ugyanott felhányt töltés mögött táboroztatták, és az előőrsöt tartotta fenn közöttük a Sándor császári gyalogezred 2. zászlóaljával.

Augusztus 13-án hajnali 3 órakor jelezték az előőrsök az ellenség közeledtét Szent Tamás felől. A táborozó csapatok azonnal a sáncok előtt voltak és két teljes órán át állták az ellenséges ágyútüzet csodálatraméltó hidegvérűséggel, míg a mi ágyúink, miután kedvező pozícióba nyomultak előre, hamarosan el nem hallgattatta az ellenségét, mely csakhamar vissza is vonult Szent Tamás sáncai felé.

A hadtestparancsnok és a hadügyminiszter, Mészáros tábornok³⁵ néhány nap múlva megérkeztek Verbászra. A csapatoknak 16-án kellett kivonulniuk, a tábornoki kar szemlét tartott, és úgy a hadügyminiszter, mint Bechtold altábornagy beszédet intézett hozzájuk,

33 A székely katonaság második hulláma a magyar kormány kérésére vonult a Délvidékre a szerb felkelők ellen. Erről ld. *Sükösd Sámuel tudósítása in: Kolozsvári Híradó* 1848. jún. 15., *Ellenőr* 1848. június. 6., továbbá Urbán Aladár: *A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában*. In: HK 1980/3. 405–420. Batthyány Lajos miniszterelnök ezen kezdeményezésére az osztrák hadügyminisztérium és Puchner altábornagy részéről kiterő választ kapott. Erről ld. Urbán Aladár (szerk.): *Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai*. I–II. köt. Argumentum Kiadó, Budapest, 1999, I. köt. 542., 546. Ennek ellenére a „segítségül hívásnak” meglelt az eredménye, és a székely katonaság egy része elindult a délvidéki hadszíntérre. A sajtó folyamatosan hírt adott a katonaság különböző alakulatainak útjáról: *Figyelmező* 1848. júl. 21., aug. 2., aug. 11., aug. 22., aug. 24., szept. 6., szept. 13., *Kolozsvári Híradó* aug. 10., aug. 13., *Kossuth Hírlapja* 1848. júl. 26., aug. 31., *Ellenőr* 1848. aug. 4., aug. 20.

34 Sepsiszentgyörgyi Szilágyi Sámuel alezredes (1799. okt. 13., Sepsiszentgyörgy–1857. feb. 11., Sepsiszentgyörgy). 1848 tavaszán főszázados a 15. (2. székely) határőrezredben Sepsiszentgyörgyön. Részt vett a délvidéki harcokban. Szept. 24. – őrnagy, 1849 jan. – alezredes, dandárnok. A szabadságharc után várfogságot szenvedett. Súlyos betegen szabadult, rövidesen meghalt. Életrajzát ld. Demeter Lajos: *A hazáért a patakokat a mi vérünk festette pirosra*. Charta kiadó, Sepsiszentgyörgy, 2001, 106–110.

35 Mészáros Lázár honvédelmi miniszter. Lásd: Demeter Lajos: *Gál Sándor-levelek*. 42. sz. lábjegyzet.

melyeknek az lett volna a céljuk, hogy előkészítsék őket a Szent Tamás elleni küszöbön álló kombinált támadásra és fellelkesítsék őket.

Hogy a támadást augusztus 19-re tűzték ki, még a közlegények számára sem volt titok többé. 18-án reggel megjelent a táborban Wolnhoffer tábornok, mint zászlóalj brigadéros és bizalmasan közölte velem a zászlóaljnak szánt szerepet és biztosított róla, hogy egy fél gyalogsági úteget fognak rendelkezésemre bocsátani.

Dél felé megkaptam egy írásbeli parancsot a dandárparancsnokságtól, melyben vázolták, hogy hogyan és milyen módon kell közreműködnöm a Szenttamás [ellen] tervezett támadásban. Az én feladatom ugyanis az volt, hogy esti szürkületkor zászlóaljjammal előnyomuljak a csatorna jobb partján, a szenttamási ágyúktól dupla lőtávolságra megálljak, ott megvárjam a másnapi pirkadatot, és az első ágyúlövésre előnyomuljak a csatornaépület megostromlására, különösen azonban a tekintetben legyek körültekintő, hogy a Sándor ezred jobb szárnyával, melynek a csatorna bal partján kellett az ellenséges sáncokat támadnia, egyesüljek. A fél gyalogsági üteg odairányításáról a parancs a legkisebb említést sem tette, és így az történt, hogy a régi ágyúk már igénybe voltak véve, amikor én a zászlóaljjal átmentem a csatorna jobb partjára, hogy az utasításnak megfelelően még aznap este előrenyomuljak a számunkra kijelölt helyre. Amikor itt arra a meggyőződésre jutottam, hogy az áthaladáskor az ágyúkat elvitték, bejelentettem ezt az időközben Kiskérre vonult dandárparancsnokságnak és magyarázatot kértem, hogy várjak-e még az ígért ágyúra, vagy ennek segítsége nélkül kell megoldanom feladatomat. Válaszként azt a parancsot kaptam, hogy a zászlóaljjal azonnal Kiskérre vonuljak, és csatlakozzam a főhadtesthez és azzal együtt vegyek részt a tervezett támadásban.

Este ½ 10 órakor megérkezve a Kiskér közelében levő táborba, a legénység rövid ideig pihenhetett. Éjjel 1 órakor az egész hadoszlop megindult. A székely zászlóalj lövései képezték a fedezetet, maga a zászlóalj az elősereget. A roppant kiterjedésű lövészlánc az éjszakai sötétségben a terep minden tárgyát pontosan átvizsgálta. A követett út többszöri fordulata gyakori kanyarokat és irányváltásokat tett szükségessé, a terjedelmes lánc legénységét is a legnagyobb mértékben kifárasztotta.

Egy jelentős kerülő megtétele után a hadtest reggel 5 óra felé Szent Tamás közelébe jutott és à cheval³⁶ felsorakozott az úton, amely a szürgkéri (?) sánctól a szenttamási hídfőhöz vezetett. Alighogy megérkezett ide, elkezdődött a körülsáncolt Turia hely[ség] [elleni] támadás a gróf Kolovrat-Krakovsky, Leopold dandárparancsnoka (1804. dec. 11., Bécs–1863. márc. 21., Bécs). 1848. júl. elejétől a szerb felkelők ellen harcoló délvidéki magyar sereg dandárparancsnoka. Szept. 24.: szabadsággal Bécsbe távozik.

36 Olvasata: lóháton.

37 Gróf Kolovrat-Krakovsky, Leopold dandárparancsnok (1804. dec. 11., Bécs–1863. márc. 21., Bécs). 1848. júl. elejétől a szerb felkelők ellen harcoló délvidéki magyar sereg dandárparancsnoka. Szept. 24.: szabadsággal Bécsbe távozik.

lőbb elővigyázatossági rendszabályokat foganatosították. Így a kölcsönös ágyúzás délután 2 óráig tartott megszakítás nélkül. A Sándor császár ezred Bakonyi ezredes³⁸ vezényletével a csatorna bal partján levő sáncok elővéderődeit ostromolta, de támogatás hiányában visszavetették. Végül a tüzérség parancsnoka jelentette, hogy a további bombázást elegendő löszer hiányában be kell szüntetni. A székely zászlóaljat, mely 500 lépésre előre tolta lövészláncát, és amelynél személyesen én is tartózkodtam, az ellenség kevéssé nyugtalanította. A legtöbbet az ágyú személyzete szenvedett és azok a csapatok, melyek az ütegek fedezeteként szolgáltak, mivel többnyire az ellenséges lövonalban álltak, ahelyett hogy az ágyúval oldalra és hátra helyezkedtek volna el.

A turiai támadásnak nem volt sikere, és így báró Bechtold altábornagy, hadtestparancsnok elrendelte az általános visszavonulást. Neffzern kapitány a Schwarzenberg gyalogezredtől elesett Thuriánál, Fiath főhadnagy³⁹ a Württemberg huszároktól hamarosan belehalt sebeibe és Latzko kapitánynak a Sándor gyalogezredtől amputálni kellett a jobb lábfejét, miután egy ágyúgolyó szétroncsolta a bokáját.

Ez volt az első támadás eredménye, melynek sikertelenségét az eredeti rendelkezésektől való eltérésre akarják hárítani, míg a tulajdonképpeni ok egészen más körülményekben keresendő, melyek taglalását itt szándékosan mellőzöm.

E sikertelen vállalkozás következménye volt báró Bechtold altábornagy lemondása a hadtestparancsnokságról, és miután von Wollnhaffer [!] vezérőrnagyot és brigadérost is szabadságolták betegsége miatt, a hadtestparancsnokságot átruházták von Eder vezérőrnagyra. Végül Szent Királyi Móric kormánybiztos⁴⁰ is lemondott hivataláról és [öt] Bihar vármegye főispánjával, Beöthi Ödönnel⁴¹ helyettesítették. Előbbi hivatali tevékenységét a Bács vármegyéből behozott rác lakosok szüntelen kivégzése jellemezte. A hadügyminiszter, Mészáros vezérőrnagy ugyancsak a főhadiszálláson maradt Újverbászon.

848. augusztus 29-éről 30-ára virradó éjszaka a magyar csapatok által megszállva tartott Temerin és Jarek helységeken rajtaütöttek a római sáncokból és az előbbi helységet teljesen felégették. A lakosok menekültek ahogy tudtak, és a csapatok visszavonultak Ókér felé. Rettenetes volt a menekülő temerini lakosok látványa, amint 30-án reggel áthaladtak a verbászi táboron. Mindenféle korú és nemű jajgató emberek beláthatatlan menete részben szekéren, részben gyalog, megmentett javaikat maguk után hurcolva, vagy minden vagyonuktól megfosztva a legnagyobb nyomorúságba ment. A hadtest előserege, melyet a Kaiser huszároktól [való] Máthé alezredes⁴² vigyázatlansága folytán kimozdították Temerinből és Jarekből, 30-án Ó- és Kiskéren szerveződött [újja].

38 Báró Bakonyi Sándor tábornok (1805. okt. 29., Léva–1851. aug. 11., Szklénófürdő). A délvidéki hadjárat idején az itt felállított magyar sereg dandárparancsnokaként harcolt a szerb felkelők ellen. Okt. 30. – honvédtábornok. 1849. jan.: jelentkezett a császáriaknál.

39 Örményesi és karánsebesi Fiath Pompejusz főhadnagy (?–1848. aug. 25., Écska). A délvidéki szerb felkelők elleni harcok idején, a szenttamási tábor 1848. aug. 18-i ostromakor halálos sebet kapott.

40 Érszentkirályi Szentkirályi Móric kormánybiztos, országgyűlési képviselő (1809. márc. 7., Pest–1882. jan. 7., Budapest).

41 Bessenyoí és örvendi Beöthy Ödön kormánybiztos, országgyűlési képviselő (1796. dec. 3., Nagyvárad–1854. dec. 7., Hamburg). Életrajzát ld. Pálmány: i. m. 97–99.

42 Máthé János alezredes (1793., Mohács–1859. márc. 9., Karancs). Ezredével részt vett a délvidéki hadműveletekben. Dec. 1.: kérésére nyugalmazták.

848. szeptember 3-án a székely zászlóalj, melyet néhány nappal a fent leírt Szenttamás elleni támadás után a csatorna jobb partjára, a Kiskérbe vezető úttól jobbra helyeztek át, azt a parancsot kapta, hogy 4-én reggel Kiskér felé vonuljon és ott táborozzon. Ezalkalommal kaptam meg a hadügyminiszter engedélyét, akinek ecseteltem a szolgálatban levő tisztek lecsúszott állapotát, hogy néhány használható egyént főtisztnek javasoljak, közben azonban legyen különös tekintettel a meglevő strázsaőrmeisterekre. Mivel azonban nekem egyetlen tényleges strázsaőrmesterem volt a zászlóaljban, a javaslatomban csupán a kadétokra szorítkozhattam, és Kiss Károly⁴³ és Beke Gyula⁴⁴ császári királyi kadétoakat, Rosanek János⁴⁵ és Molnár Károly⁴⁶ ezredkadétoakat, azután a határon visszamaradt Szabó Károly ezredkadétot és Kovács Károly őrmestert⁴⁷ jelöltem ki alhadnaggyá való előléptetésre alacsonyabb járandósággal, amit a hadügyminiszter még ugyanazon a napon megerősített.

A zászlóalj Kiskéren való táborozása alatt rám bízták a táborparancsnokságot. Székelyeim mellett egy lovasszázad Kaiser-huszár és egy fél lovasüteget állt rendelkezésemre. Eközben a tábort egész idő alatt, szeptember 4-től 19-ig a legkisebb mértékben sem nyugtalanította az ellenség, a sáncok kiépítése ellenállás nélkül folyt és a szolgálatot a legénység teljes buzgalommal látta el.

Már a zászlóaljok Feketehegy és Szeghegy helységeiben való tartózkodása alatt megjelent, állítólag a magyar országgyűlés megbízásából Marosszék képviselője, Berzentzey,⁴⁸ hogy a székelyekkel megértesse, a kormánynak az a szándéka, hogy azokat a földbirtokokat, melyeket fegyveres erővel meghódítanak, nekik utalja ki. Miután Berzentzey meggyőződött, hogy ajánlata a székely legénységnél a legkisebb visszhangra sem talált, megpróbálta a tiszteket megnyerni célja érdekében, mely részben sikerült volna is neki, ha én meg nem értettem volna velük, hogy mi semmi hivatalosat nem kaptunk ennek az embernek állítólagos küldetéséről és egyáltalán abszurdítás olyan ígéreteket meghallgatni, melyek bizonytalan jövőre alapoznak és úgy tűnik nincs más céljuk, minthogy a legénységet meg-

43 Sepsiszentgyörgyi Kiss Károly százados (1817., Nagykaszon-?). Részt vett a délvidéki hadjáratban. 1849. febr. (jan. 13) – százados.

44 Baróti Beke Gyula őrnagy (1826. ápr. 7., Barót–1895. jan. 12., Zombor). 1848. aug. – részt vett a délvidéki harcokban. Szept. 26. – cs. kir. alhadnagy. Okt.: csatlakozott a honvédséghez. 1849. aug. 6. (1) – őrnagy, zászlóaljának parancsnoka. Aug. 24.: Temesvárnál fogságba esett. Megszökött, és Bácskában bujkált. Demeter László: i. m. 59., Nagy S.: i. m. 102.

45 Rozanek János százados (1818., Brassó-?). 1848. júl.–alhadnagy a 15. (2. Székely) határezredben. Részt vett a délvidéki harcokban. Okt.–honvéd főhadnagy, jún. 15. – százados. A szabadságharc után fogságot szenvedett.

46 Molnár Károly őrnagy (1828., Apáca–1861. jún. 16., Pest). 1848. aug.–ezrede első zászlóaljával részt vett a délvidéki harcokban, a hó végétől cs. kir. alhadnagy. Okt.: alakulatával csatlakozott a honvédsereghez. Nov. 24. (16)–főhadnagy, 1849. jan. 16. – százados. Jún. 16. (4)–őrnagy. A szabadságharc után fogságot szenvedett. Öngyilkos lett.

47 Kovács Károly százados (1816. nov. 2., Dálnok–1880. júl. 15., Dálnok). A 15. (2. székely) határezred 1. zászlóaljával 1848. júl. – a Délvidéken harcolt, szept. 1. – cs. kir. alhadnagy. Dec. 16. (16) – főhadnagy, 1849. febr. (16) – százados. A szabadságharc után várfogságot szenvedett.

48 Görgényszentimrei Berzentzey László kormánybiztos, országgyűlési képviselő (1820. jún. 20., Kolozsvár–1884. nov. 14., Budapest). Kormánybiztosi minőségében 1848. nyarán az erdélyi könnyűlovassereg toborzóbiztosa. Októberben ő hívta össze az agyagfalvi székely nemzetgyűlést. Életrajzát ld. Hermann: i. m. 54., Egyed Ákos: *1848 erdélyi magyar vezéralakjai*. Mentor kiadó, Marosvásárhely, 2004. 20–36., Pálmány: i. m. 104–107.

nyerjék ezen jellemtelen emberek saját céljai számára. Én magam ezért a megjegyzéssel utasítottam vissza Berzentzey ajánlatát, hogy nincs itt az ideje ilyen dolgokkal foglalkozni. Később a legénységet pénzajándékok, bor stb. révén megnyerték, és elérték, hogy megadták magukat sorsuknak, ámde abban a tartós meggyőződésben éltek, hogy ezáltal teljesítik kötelességüket az emberek iránt.⁴⁹

848. szeptember 20-án a zászlóalj a Verbász melletti táborba vonult, hogy az ott összehívott csapatokkal egyesülve újabb támadást indítson Szenttamás ellen. Ez a szándék már 8 nappal korábban általános beszéd[téma] lett, és Szenttamás védőrsége annál könnyebben felkészülhetett rá, mivel a csapatok összevonása fényes nappal következett be, és a szenttamási kettős tornyon [elhelyezkedő] megfigyelők figyelmét a legkisebb mozdulatunk sem kerülhette el.

A verbászi táborba érkezve, szeptember 18-i keltezéssel és az akkori miniszterelnök, gróf Batthyány Lajos aláírásával, kaptam egy szolgálati írást a magyar hadügyminisztériumból, melyben utasítottak, hogy zászlóaljam parancsnokságát azonnal adjam át a rangidős kapitánynak és haladéktalanul jelenjek meg Budapesten, a hadügyminisztérium katonai ügyosztályán [való] alkalmazásra. Becsületérezésem azonban nem engedte, hogy a parancsot pontosan kövessem. Fenntartottam magamnak [a jogot], hogy a fenti utasítást csak akkor hasznosítsam, ha a Szenttamás ellen tervezett vállalkozás kiviteleződik, hogy ne tegyem ki magam annak a szemrehányásnak, hogy szándékosan kivontam magam a veszély alól.

A székely zászlóalj feladata ismét az előrenyomulás volt a csatorna jobb partján, ámde azzal a különbséggel, hogy utasítása volt ugyanazon magasságban maradni a csatorna mindkét partján előnyomuló csapatokkal, ezek között fenntartani az összeköttetést és ugyanekkor a szenttamási szőlőskertek közelében egy, az ellenséges sáncot domináló magaslaton felállítandó mozsárágyú üteg fedezeteként szolgálni.

Este 9 órakor, a teljes sötétség beálltakor mindenki menetrendbe állt. Egy fél század csatárláncot alkotva átkutatta az előttünk álló területet és próbálta fenntartani az összeköttetést a többi, a csatorna jobb partján előnyomuló csapatrészsel. A menet lassan haladt, mert a lövészeknek mocsarat kellett megkerülniük és le nem vágott gabonán áthaladniuk, mely annyira egymásba fonódott, hogy az egyes emberek csak a legnagyobb erőfeszítéssel tudtak átjutni rajta.

Közben a menet a legnagyobb csendben továbbhaladt és a zászlóalj hajnali 4 óra felé, amikor pirkadni kezdett, érte el a megjelölt szőlőskert csúcsát. A zászlóalj egy fél százada

49 A pesti országgyűlés első, székelyekkel kapcsolatos problémája a székely jobbágyság felszabadítása volt. Erdélyből Perényi Zsigmond országgyűlési követ levélben jelezte a belügyminiszternek, hogy a készülő erdélyi jobbágyszabadító törvény a székelyek közt nem lesz alkalmazható, mert a székelység Háromszéken és Csíkszéken nagyon elszaporodott, a föld viszont kevés, tehát nincs amiből a jobbágyigényeket kielégíthessék. Kossuth, Perényi javaslatát felkarolva, szorgalmazta a székelyek egy részének áttelepítését a kincstári birtokokra, mely telepítésbe be akarta vonni a moldvai csángóságot is. Erről Kossuth mint pénzügyminiszter már július 26-án törvényjavaslatot is nyújtott be. Kossuth Berzentzey Lászlót nevezte ki telepítési kormánybiztosnak. Berzentzey emiatt járt a Délvidéken, hogy az ott levő székely katonaság körében népszerűsítse a magyar kormány elképzelését. A telepítés végül elmaradt, egyrészt a telepítésre kiszemelt Délvidék háborús helyzete miatt, másrészt a székelyek nem voltak hajlandók áttelepedni. Erről bővebben ld. Egyed: i. m. 2004, 24.

Dobay főhadnagy⁵⁰ parancsnoksága alatt, melynek a lövészláncot kellett volna támogatnia, véletlenül elvesztette a szőlőskertet keresztül kasul behálózó lánc irányát, a hajóvontatók útját követte a csatorna partján található nádasban és elért a csatornaépülethez a hídsánc közelében. Itt egy ellenséges előőrész észrevette és három puskalövéssel riadóztatta a szenttamási védőrséget. A fél század azonban, észrevéve tévedését, akadály nélkül visszatért a zászlóaljhoz. Időközben a mi ágyúink is megérkeztek. A mindkét oldali ágyútűz reggel 5 óra felé kezdődött és a beálló sűrű köd ellenére 1 ½ órán át folytatódott, mialatt a Sándor-nyalogság egy zászlóalja a csatorna bal partján az első ellenséges sáncot ostromolta és éppen készült a fősánc ellen indulni, amikor a Lackler-zászlóalj 4. százada, mely a szőlőskert csatorna felőli oldalát foglalta el a jobb parton, azonban a köd miatt akadályoztatva volt a szabad kilátásban, támadásba kezdett, és az ostromló zászlóaljat megfordulásra készítette.

Az 1. székely zászlóalj, mely a csatorna bal partján volt a csapatokhoz beosztva, azt az utasítást kapta, hogy a legkülső bal szárnyon Aulich alezredes⁵¹ parancsnoksága alatt előnyomuló hadoszlopot erősítse. A parancsnok úgy gondolta, hogy tömegesen kell a zászlóaljat odairányítania, amikor egy ellenséges kartácslövés a tömeg egész sorát majdnem a földre terítette. A legénység, mely először volt tűzben, ezáltal annyira megfélemlítődött, hogy minden rábeszélés ellenére sem lehetett őket többet tűzbe vinni, nekem ellenben a kezem alá rendelt 2. székely zászlóaljat századonként kellett felváltva a csatornaépület irányában elhelyezkedő vadászárkokhoz küldenem, mert észrevettem, hogy egy csapat szerbiai a csatornaépület és az előtte elterülő kukoricaföld védelme alatt, a ködöt kihasználva, a zászlóalj, valamint az ágyú és mozsárágyú állásokat akarta veszélyeztetni. Ezután hamarosan élénk tüzelés bontakozott ki a székelyek és a szerbiaiak között, de az áthatolhatatlan köd miatt, akárcsak a mindkét oldali ágyútűzet, bizonyos ideig be kellett szüntetni. Alig szállt fel azonban kissé a köd, a tüzelés mindkét oldalról kettőzött elkeseredéssel kezdődött újra, és megszakítás nélkül délután 3 óráig tartott.

Dél felé egyszerre, egy Turia felé tartó ködfüggöny mentén, egy kiterjedt lövészláncot lehetett megpillantani, mely állásunk felé vette menetirányát. A Ferdinánd főherceg huszárezred és egy hadosztály Kaiser-huszár az ellenséges ágyúk lőtávolán kívül volt felállítva. Az utóbbi hadosztályt az említett lánc megrohamozására vezényelték ki, de túl korán kezdte el a támadást, és miközben éppen belevágni készült, jól irányzott kartácslövessel kimozdították az erődítményből és korábbi állásába való visszavonulásra készítették.

Nos én joggal hittem, hogy a lánc az én zászlóaljam ellen fog előnyomulni, de álmélkodva vettem észre, hogy [a lövészeket] a velük levő tiszték minden buzdítása ellenére nem lehetett tűzbe vinni, sőt inkább szemmel láthatóan az volt a szándékuk, hogy teljesen visszavonuljanak, ami nagyon hamar sikerült is nekik, minthogy rövid idő múltán szem

50 Dobói Dobay József későbbi ezredes (1820. ápr. 16., Erzsébetváros–1898. június. 22., Pétermező, Sáros vm.). 1838 – zászlós. 1848. jún. 16. – hadnagy a 15/1. határőrezredben. Okt.: csatlakozott a honvédséghez. Nov. 6. (1) – százados a 32. honvédzászlóaljnál az erdélyi seregben. Dec. 29. – őrnagy, a 31. honvédzászlóalj parancsnoka. Máj. 30. (7) – alezredes, dandárnok. Állítása szerint Bem ezredessé léptette elő. A zsidói fegyverletélnél fogságba esett. A szabadságharc után várfogságot szenvedett.

51 Aulich Lajos, a későbbi tábornok (1793. aug. 25., Pozsony–1849. okt. 6., Arad). Részt vett a délvidéki hadműveletekben. 1849. febr. 25. – tábornok (vezérőrnagy), márc. 8. – a II. hadtest parancsnoka. Júl. 14. – a Szemere-kormány hadügyminisztere. Az aradi 13 vértanú egyike.

elől tévesztettem őket. Ez volt az első eset, hogy a székely zászlóalj ellenségként állt szemben a határőrökkel, és amilyen buzgalommal küzdött a zászlóalj a szerbiaiak ellen, éppen olyan bizonytalannak mutatkozott a határőr csapatok megpillantásakor, melynek viselkedésmódját kezdte megérteni.

Délután 3 óra volt, amikor elkezdődött az általános visszavonulás. A 2. székely zászlóaljat utóvédül vezényelték, és ellenséges ágyú-, sőt kézfegyver lőtávolságban kellett a többi csapatrészt elvonulására várnia, az ellenség azonban se nem üldözte, se másképpen nem nyugtalanította. Így végződött ez a második, ugyancsak sikertelen kísérlet, és megerősítette bennünk azt a meggyőződést, hogy a megerősített Szenttamást jóval különb erőekkel és nagyobb kitartással lehetne megadásra kényszeríteni, de [ez] minden esetre jelentős áldozatba kerülne.

Ezalkalommal nem rejthetem el azt az észrevételt, hogy a hadügyminiszter, Mészáros tábornok általában a legveszélyesebb helyeken tartózkodott, és mialatt az ellenséges ágyúgolyók zúgtak körülötte, olyan hidegvérűséget tanúsított, mely csodával volt határos és bennünk az a feltételezés merült fel, hogy szándékosan keresi a halált.

Este 5 óra felé az egész hadtest megérkezett a Verbász melletti táborba. A halottak és sebesültek száma jelentékeny volt. Az előbbieket között volt Marx kapitány a Sándor-gyalogságtól, az én zászlóaljamból egy közlegény az 5. századból meghalt, öten könnyen megsebesültek. A zászlóalj a helység belterülete közelében, a Kiskér felé vezető úttól jobbra, a csatorna jobb partján táborozott.⁵²

Másnap, tehát 22-én reggel, Eder tábornokhoz és a hadügyminiszterhez mentem jelenteni, hogy zászlóaljamat átadása után készen állok rendeltetési helyemre utazni. Alig érkeztem az utóbbihoz, közölték velem, hogy zászlóaljamban ő császári felsége a nádorfőherceg⁵³ parancsára Dunaföldvárra vagy Ercsénybe kell vonulnia és ott megvárnia a további rendelkezéseket, ezért kötelességemmé tették, hogy a csapatot további parancsnokságom alatt odáig vezessem, azután átadjam a rangidős kapitánynak és aztán kövessem [a nekem szóló] utasítást.

A menet másnap, éspedig 848. szeptember 23-án indult el Verbászról, még ugyanaznap Kulán és Bresztovácon át Nagysztapárig haladt és onnan 24-én Zomboron át Bezdánig, melynek közelében Battinánál⁵⁴ a Dunán, egy gőzhajónak kellett várnia, és Dunaföldvárig vagy Ercsényig vinnie a zászlóaljat. A gőzhajó azonban még nem érkezett meg, a zászlóalj ezért szeptember 25-én és 26-án az előbbi helyen maradt beszállásolva és én szükségesnek láttam megtenni a szükséges intézkedéseket a csapat szárazföldi továbbjutására 27-ére.

52 A délvidéki hadjáratról, előzményeiről és következményeiről több könyv, tanulmány és emlékirat is született: Bona Gábor (szerk.): *Szerbek és magyarok a Duna mentén 1848–1849-ben*. Budapest, 1983.; Kedves Gyula: *A szerb felkelés 1848 nyarán és a délvidéki hadműveletek a honvéds csapatok kivonásáig*. In: Bona Gábor (szerk.): *A szabadságharc katonai története*. Budapest, 1998, 103–130.; Kovács Endre: *Magyar–délsláv megbékélési kísérletek 1848–49-ben*. Budapest, 1958.; Olchváry Ödön: *A magyar függetlenségi harc 1848–49-ben a Délvidéken*. Szabadka, 1902.; Thim József: *Délmagyarország önvédelmi harca 1848–1849-ben*. Zombor, 1887.; Thim József: *A magyarországi 1848–49-i szerb fölkelés története*. I–III. Budapest, 1930–1940.; Urbán Aladár: *A székely katonaság segítségül hívása 1848 májusában*. In: *Hadtörténeti Közlemények* 1980/3.; Varsányi Péter István: *Adalékok az 1848-as délvidéki harcokhoz*. In: *Századok* 1977.

53 József főherceg.

54 Batina, más néven Kisköszeg (Baranya vármegyei kisközség a Duna mellett).

Ezen az utolsó napon már minden készen állt az elvonulásra és éppen indulni akartunk, amikor egy lovas küldönc a gőzhajó érkezését jelentette. Ennélfogva a zászlóalj a kikötőhelyre vonult, Battina helységgel szemben behajózták és délután 1 óra felé elkezdődött az utazás felfelé a Dunán. Baja közelében tartottuk az első éjszakai megállót, 28-án Tolnáig, 29-én Ercsényig hajóztunk, miután Dunaföldváról egy küldöncöt menesztettem Buda felé, hogy elébe menjünk a rendelkezéseknek, melyek még nem érkeztek meg.

Miután a küldönc mielőbbi visszatérére is hiába vártunk, elhatároztam, hogy a zászlóaljat Móga altábornagy⁵⁵ hadtestéhez irányítom, mely Velencénél táborozott, ahová még ugyanaznap el is indult Szilágyi kapitány parancsnoksága alatt. A zászlóaljam legénységétől való elválás, melyet én az utóbbi időben a nekem okozott sokféle bántás ellenére megkedveltem, és melynek bizalmát teljes mértékben élveztem, végtelenül nehezemre esett, és mindenki a meghatódás könnyeivel vált el tőlem, akiket én gyerekeimnek tekintettem és megszoktam róluk, mint ilyenekről gondoskodni.

Be kell ismernem azonban, hogy nekem egyáltalán nem tetszett a tisztikar hangulata. Csak kevesekben bízhattam meg, és ezeknek túl kevés befolyása volt bajtársaikra ahhoz, hogy elvárhattam volna, hogy a többiek szelleme az övék szerint idomuljon. Neveltetési és gyakorlati tapasztalatokbeli hiányosságok, közömbösség a szolgálat iránt és leküzdhetetlen arrogancia, előléptetési vágygal párosulva voltak azok a tulajdonságok, melyeket minden alkalmazott komoly szigorúság ellenére sem voltam képes kiirtani, ellenkezőleg, szolgálati elképzeléseimet és próbálkozásaimat látható bosszúsággal fogadták.

Ez a körülmény és régóta táplált ellenszenvem, hogy derék bajtársakkal szemben, akiknek testvérei oly hősieen harcoltak Olaszországban, ellenségesen kelljen fellépnem, rendkívül kívánatosá tették számomra a kapott utasítást, és nem tudom Gombos alezredesnek eléggé megköszönni, hogy, bár csak névről ismert, arra a szerencsés ötletre jutott, hogy kiszűzőlje a hadügyminisztériumhoz való beosztásomat, és kiragadjon engem azon körülmények közül, melyek már akkor elviselhetetlenek voltak számomra, [további] alakulásuk azonban minden uralkodójához hű katonát, következésképpen engem is felháborítottak.

848. szeptember 30-án érkeztem meg a Friedrich gőzhajóval Pestre. Első utam Gombos alezredeshez⁵⁶ vezetett, aki engem, akárcsak régi ismerőst, nagyon barátságosan fogadott. Bármennyire is megvolt rá az okom, hogy új állomásommal elégedett legyek, éppen annyira lehangolt az itt királyi biztosként megjelent gróf Lamberg altábornagnak⁵⁷ érkezésem előtt néhány nappal bekövetkezett gyalázatos meggyilkolása. A lakosság körében és a minisztériumi tisztviselők egy nagy részénél uralkodó szellem nem volt, és nem is lehetett kedvemrevaló, ennélfogva úgy döntöttem, hogy gondosan kerülök minden társaságot, és

55 Móga János altábornagy (1785., Brockó–1861. nov. 10., Szászkerked). 1848 június-júliusban csapatai nagy részét a Délvidékre vezényelték, ő szeptemberben vett részt a hadműveletekben. Nevéhez fűződik a pákozdi győzelem, illetve Jelačić üldözése. A schwechati vereség után lemondott, később jelentkezett a császáriaknál. Várfogságot szenvedett.

56 Hatházi Gombos László ezredes, hadügyi államtitkár (1805., Nagyszeben–1887. szept. 25.). A magyar hadügyminisztériumban dolgozott 1848 végéig, majd átállt a császáriakhoz.

57 Gróf Lamberg Ferenc altábornagy 1824. szept. 28-án a Pest és Buda közötti hajóhídon a népharag áldozata lett. A gyilkosságról a *Közlöny* 1848. szept. 29-i száma tudósított. A képviselőház rosszallását fejezte ki a népitélet felett, és a várost felhívta a bűnösök kinyomozására. A képviselőház nyilatkozatát ld. *KLÖM XIII.* 51–52. és Urbán A.: i. m. II. köt. 1647–1648.

csupán lakásomra és irodámra szorítkozom. Az október 5-i és 6-i bécsi események itt általános örömet keltettek, melyben én több hivatali társammal együtt nemcsak hogy nem tudtam osztozni, hanem meg is vetettem.⁵⁸ Ugyanebben az időben nyugtalanító híreket is kaptam szebeni hozzátartozóimtól, melyeket ürügyül akartam felhasználni arra, hogy a minisztériumtól családi okokból szabadságot kérjek. Időközben azonban maga a hadügyminiszter is visszaérkezett a Verbász melletti táborból, és az ügyek annyira megszapordtak, hogy Gombos alezredes kívánságának engedve alkalmatlannak tartottam kitarítani szándékom mellett.

Ebben az időben az országgyűlés által a kormányzati ügyek irányításával megbízott Honvédelmi Bizottmány, melynek élén Kossuth Lajos ügyvéd és képviselő fungált elnökeként, bizonyos számú törzstiszti előléptetést eszközölt. A hadügyminiszter ezért úgy gondolta, hogy az ő oldalán hivatalnokoskodó tiszteteket is tekintetbe kell vennie, és előléptetésre javasolta Öfelségénél Gombos alezredest ezredessé, Halzl törzsbíróát főhadbíróvá⁵⁹ és engem alezredessé.

Bár ezután hamarosan két, Öfelsége a császár által sajátkezűleg aláírt, október 17-re datált királyi leirat érkezett a hadügyminiszterhez, mely minden kételyünktől megfosztott állásunk törvényteleniségére vonatkozóan, mégis az időközben fellépő ellenséges viszonyok és a minden oldalról elzárt kommunikáció mellett nem lehetett elvárni, hogy a fenti, Öfelségének a császárnak benyújtott előléptetési javaslat megkapja a legfelsőbb megerősítést, a hadügyminiszter ezért úgy döntött, hogy ezeket a király nevében és az utólagos legfelsőbb jóváhagyás fenntartásával érvénybe lépteti, és erről a rendeletet a fenti értelemben kiállítja. Ezáltal azonban a járandóságaink a legkisebb mértékben sem változtak, mivel a korábban élvezett minisztériumi zsolddal maradtunk, mely nálam 2500 forintra rúgott, melyből szállást, személyzetet és hátaslovaim élelmezésének költségét is fedeznem kellett.

Hivatali tevékenységem egyébként a miniszter, vagy az ügyosztályfőnök által hozzám elintézésre átutalt, tisztán katonai tartalmú tárgyakra szorítkozott, a honvéd zászlóaljakra vagy honvéd huszárokra vonatkozó minden tárgyalás kizárásával, melyek a nemzetőr tanács hatáskörébe tartoztak és a reguláris csapatokhoz a legkisebb közülük sem volt, és még később is, amikor 848. december 1-től a Honvédelmi Bizottmány rendeletére a nemzetőr tanács egyesült a honvédelmi minisztériummal, és a katonai ügyosztály vezetését az említett tanács elnökére, Nádósy [!] ezredesre⁶⁰ ruházták át, fenntartottam magamnak a reguláris gyalogságra és lovasságra vonatkozó ügyekről való beszámolót, bár már elrendelték ezek összeolvasását a honvédekkel. Ez utóbbi rendeletnek az volt a célja, hogy a reguláris és honvédcsapatok közötti különbségnek a nyomát is eltüntesse, és azt is előnyösen szolgálta, hogy teljesen szétépje a köteléket, mely az előbbieket még az osztrák hadsereghez kötötte. Ez a szándék felháborodással töltötte el a hadügyminisztert, és eddig betöltött

58 Október 6-án Bécsben felkelés tört ki. A felkelők Latour hadügyminisztert népitélettel felakasztották.

59 Halzl János alezredes (1801., Buda-?). 1848. aug. 2 – hadbíró őrnagy, okt. 16. – honvéd alezredes, nov. 26. – egyben a katonai legfelső törvényszék elnöke. 1849 jan. elején jelentkezett a Pestre bevonuló császáriaknál.

60 Nádosi Nádósy Sándor ezredes (1811. márc. 20., Munkács–1882. ápr. 23., Bécs). 1848: mozgósított nemzetőreivel részt vett a délvidéki harcokban. Szept. 20. – rövid ideig a honvédség ideiglenes főparancsnoka. 1849. jan. 16.: átállt a császáriakhoz. Életrajzát ld. F. Kiss Erzsébet: *Az 1848–1849-es magyar minisztériumok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1987, 570–571.

állásáról való lemondásra készítette. Ezt azonban nem fogadták el és ő kényszerítve volt továbbra is a kérdéses állásban fungálni, melynek hatáskörtét rendkívül korlátozták. Attól a meggyőződéstől áthatva, hogy a Honvédelmi Bizottmány többször érintett rendelete, melyet általánosságokban fogalmaztak meg, és részben érthetetlenül a reguláris csapatok számára, nem vezet a kitűzött célhoz, sőt inkább félreértéseket és talán elégedetlenséget fog kiváltani, a hadügyminiszter úgy gondolta, hogy a rendeletet szó szerinti szöveggel kell kiadnia, biztosra véve, hogy több reguláris csapatrész e rendszabály ellen nyilatkozik és nem fogja elfogadni az Olaszországban harcoló ezredbajtársaktól való elkülönítést, ami lehet, hogy fellazítja a magyar ügy iránti szimpátiát és előidézheti a régi rendre való újbóli visszatérés óhaját.

A szándék jó volt, és bizonyára nem tévesztette volna célját, ha fel nem használtak volna minden megvesztegetési eszközt a legénység, sőt a tisztek megnyerésére. Bizonyíték erre a 2. Székely határegrezred zászlóalja, mely felvidulva az ígéreten, hogy visszatérhet szülőföldjére, minden változásba belenyugodott, melyet a kormány a minisztérium legkisebb befolyása nélkül rendelt el. E zászlóalj tisztikara, melyet egy gyenge, tudatlan, sőt magát ivásra adó parancsnok vezetett, az előléptetések révén, melyeket Csány László kormánybiztos⁶¹ a maga szakállára eszközölt, kevés kivétellel egy sereg bérencé süllyedt, akik csak saját személyes érdeküknek hódoltak, és én szerencsésnek éreztem magam, hogy már nem tartozom közéjük, akik az első ösztönzést adták a honvéd zászlóaljja való átalakítás felé, sőt annyira megfedkeztek magukról, hogy az egyenruhát, melyben elődeik olyan bátran küzdöttek, felszólítás nélkül honvédkabátra cserélték.

Átvonuláskor a zászlóalj kapott egy nemzeti zászlót, melyet a legénység azzal a feltétellel fogadott el, hogy régi zászlóját [is] megtarthassa és magával viheti hazájába, hogy [vissza]vigye oda, ahol rábízták. Ez [annak a] bizonyítéka, hogy ezt a zászlót, amely alatt bátor elődeik küzdöttek, és ők maguk is annyiszor tettek hűségesküt, nem voltak hajlandók elhagyni. Sajnos a remények, melyeket titokban ehhez az eseményhez fűztem, eddig még nem valósultak meg, bár a történések, melyek a zászlóaljnak Szolnokról való elvonulása után tudomásomra jutottak, megerősíteni látszottak reményeimet. A zászlóalj ugyanis azt az utasítást kapta, hogy Arad felé vonuljon, ott egyesüljön az 1. székely zászlóaljjal és így nyisson utat szülőföldje felé. A tudat, hogy az Erdélyből, illetve saját határőr körzetükből való kivonuláskor a szászokat és oláhokat nyíltan ellenségükké tették, a zászlóalj legénységének nagyrészét arra készítette, hogy a Nagyvárad felé vezető útra térjen. Míg a tisztek és a legénység többi része az Aradtól Orosházára vivő utat követte, a kapitány az előbbieket után sietett, hogy magához vegye a saját málháját és a századkasszát, melyet [az előbbieket] magukkal vittek. Ezt a kapitányt [arra] készítették, hogy a zászlóalj renitens részével maradjon és átvegye annak vezetését. Hiába küldött utánuk küldöncöket a Honvédelmi Bizottmány, hogy rábírija őket az előre kijelölt útvonalra való visszatérésre, hiába adták ki az illető helységekből a legszigorúbb parancsot a szállás és ellátás megtagadásáról, a csapatrész háborítatlanul folytatta útját és mindenütt a legnagyobb vendégszeretettel fogadták,

61 Csány László kormánybiztos, közlekedési miniszter, országgyűlési képviselő (1790., Csány–1849. okt. 10., Pest). 1848. jún. 2. – a dunántúli sereg és a dél-dunántúli megyék főkormánybiztosa, 1849: erdélyi teljhatalmú kormánybiztos. Életrajzát ld. F. Kiss Erzsébet: i. m. 502., Hermann: i. m. 55.

aminek az lett következménye, hogy a zászlóalj Orosházán maradt részét is, a tisztekkel együtt oda kellett vezényelni.

Hogy a zászlóalj később behatolt Erdélybe, és az összeverődött oláhokkal ...-nál⁶² egy csetepatéban vett részt Czetznek, a Thurszky-gyalogság volt hadnagyának⁶³ vezetésével, aki akkoriban már a honvédevezérkar alezredese volt, az újságokból tudtam meg, ami később történt a zászlóaljjal, mindeddig ismeretlen maradt számomra.

*

A tekintetes helybéli cs. kir. hadbírósnak
Nagyszeben, 1850. január 17-én

Még 1848 szeptember havában, következőképpen a magyar hadügyminisztérium legális fennállása idején, közreműködésem nélkül visszahívtak a kezem alá rendelt székely zászlóalj parancsnokságától és a nevezett helyre osztottak be szolgálattételre, ahol kényszerítve voltam 848. október 1-től addig a pillanatig maradni, míg a cs. kir. csapatok közeledése felkínálta számomra a rég óhajtott lehetőséget, hogy a legfenyegetőbb veszélyek közepette kivonjam magam a rámerőszakolt szolgálattétel alól, és 849. január 6-án jelentkezzem Budán a legfelsőbb cs. kir. hadseregparancsnokságon, mely vonatkozásban már sor került teljes igazolásomra a tekintetes cs. kir. bécsi központi ellenőrző bizottság előtt, ennél fogva akadálytalanul elismerték az engedélyt is, hogy a legmagasabb döntést ez ügyben Nagyszebenben a családomnál várhassam meg.

Alig érkeztem meg ide, az a sajnálatos tapasztalatom volt, hogy a kézdivásárhelyi törzsi állomáshelyen, az általam bírt őrnagy szálláson hátrahagyott, nem jelentéktelen ingóságaimat Vida Dániel⁶⁴ volt ezredadjutáns ösztönzésére, akit a forradalmi párt térkapitányi tisztséggel bízott meg, elkobozták és 849. május 2-án árverésen eladták. A Vida által sajtóközleg megfogalmazott, itt másolatban és hű fordításban mellékelte parancsból világosan kivehető az indítékok, melyek kiváltották ezt a rendelkezést, és miután nincs benne magasabb utasításra való hivatkozás, a kérdéses illetéktelen eljárás mód különösen az itt hadbírósnak vizsgálat alatt álló volt ezredadjutáns, Vida terhére írható, továbbá az itt letar-

62 A helynév eredetiben is hiányzik.

63 Czetz János, a későbbi tábornok (1822. jún. 8., Gidófalva–1904. szept. 6., Buenos Aires). 1848. júl. 12. – cs. kir. főhadnagy, segédtszázados a Magyar Hadügyminisztériumban. Okt. 9. (1) – honvédevezérkari százados, okt. 30. (16) – őrnagy ui. Nov. 16. – a felső-erdélyi hadtest vezérkari főnöke, majd rövid ideig parancsnoka. Dec. 30. (1) – alezredes, 1849. márc. 29. (febr. 16.) – ezredes. Későbbiekben ismét Bem vezérkari főnöke. Ápr. közepétől Erdély katonai főparancsnoka. Máj. 8. (16) – tábornok. A fegyverletétel után külföldre menekült. Életrajzát ld. Kedves Gyula: *Czetz János, a szabadságharc legifjabb tábornoka*. Fővárosi Örmény Kisebbségi Önkormányzat kiadása, Budapest, 1996.

64 Pákéi Vida Dániel őrnagy (1816., Sepsiszentkirály–1875. okt. 8., Sepsiszentgyörgy). 1848. aug. 19. – főhadnagy a 15. (2. székely) határezredben. Részt vett Háromszék önvédelmében. 1849. febr. – honvédszázados, Kézdivásárhely térparancsnoka. Ápr. 16. (16) – őrnagy, a 126. (140.) honvédszászlóalj parancsnoka. A szabadságharc után várfogságot szenvedett. Nyughelye Sepsiszentkirályban.

tóztatásban levő Hankó Dániel ügyvédere⁶⁵ is, aki a második, itt másolatban és fordításban csatolt fogalmazvány szerint részese volt a vonatkozó rendelkezésnek.

Az eredeti jegyzőkönyv az 1393 forint összegű, részben eladott értéktárgyakról, melyet az erre kijelölt Nagy Antal nyugalmazott kapitány⁶⁶ elnöklete alatt [állítottak ki], összevetve az összes felszerelések lelkiismeretesen kimutatott értékével, egy általam összeállított jegyzék alapján, meggyőzhet arról, hogy milyen könnyelműen jártak el a szóban forgó, általuk kezdeményezett hivatali ügyben, és hogy én eszerint 1669 forint 12 krajcár kárt szenvedtem, melynek kárpótlására teljes joggal igényt tarthatok a vétkesek bármilyen néven nevezendő vagyonából.

Egyébként hogy az árverési összeget a jegyzőkönyvben néven nevezett vásárlók vették-e fel és milyen célra használták, erről az előbb említett két egyén, akik jó néhány értékes tárgyat oly jelentéktelen áron sajátítottak el, elégséges felvilágosítást tudnak adni.

Ennélfogva bátorkodom a tekintetes cs. kir. hadbírósgát a legalázatosabban kérni, hogy az említett egyének folyamatban levő kihallgatása és ...⁶⁷ elítélése alkalmával szíveskedjenek jogos követeléseimre annál is inkább méltányos tekintettel lenni, mivel emellett háttaslovaikat és málhámait is elveszítettem, melyek múlt év áprilisában vadász gazdatisztem álnoksága folytán Budán maradtak és melyeket a vár bevétele után a lázadók lefoglaltak.

Balás Konrád
őrnagy

2. székely gyalogezred

Balás Konrád őrnagy

Alázatosan jelenti, milyen jelentős károkat okoztak neki az itt hadbírósgái vizsgálat alatt álló volt ezredadjudtáns Vida Dániel és Hankó Dániel ügyvéd, a forradalmi párt tevékeny szervei, és kéri ezzel kapcsolatos kárpótlási igényének méltányos figyelembevételét.

2 db. melléklet fordításával együtt

Az eredeti dokumentumok, melyekre hivatkozás történik, a kérvényező kezében vannak.

Nagyszeben, 850. január 17-én.

65 Hankó Dániel országgyűlési képviselő, százados, hadbíró. (?–1854. dec. 17., Kézdivásárhely). 1848 előtt ügyvéd. 1848. máj. 29.: a kolozsvári országgyűlésen Kézdivásárhely követe. A szabadságharc idején hadbíró, a lőpor- és fegyvergyártás felügyelője. A szabadságharc bukása után vizsgálati fogságot szenvedett. Életrajzát ld. Egyed: i. m. 2001, 204., Nagy S.: i. m. 125.

66 Bár a kézdivásárhelyi '48-asok között két Nagy Antal is található, de mindkettő közvitéztként szolgált a szabadságharc végéig. Ugyanakkor a közismert Bona Gábor-féle életrajzgyűjteményekben sem található ilyen nevű tiszt.

67 Olvashatatlan szó.